

Textiel voor de armen in 's-Hertogenbosch 1435-1637

door

dr. A.C.M. (Ton) Kappelhof

Dit artikel werd oorspronkelijk in 1986 gepubliceerd onder de titel: 'Enige aspecten van de productie, handel en consumptie in wollen en linnen stoffen in Den Bosch (1435-1650)' in: *Textielhistorische Bijdragen*, 26 (1986) 7-23.

In februari-maart 2015 werd het herzien, gedigitaliseerd en daarna op 18 maart geplaatst op de website van academia.edu.

Copyright:

A.C.M. Kappelhof, Den Haag 2015

Summary

Revised edition of an article originally published in 1986 in a journal for the history of textile industry. It deals with the policy of the Table of the Holy Spirit in 's-Hertogenbosch, the largest poor care board in this city, concerning the supply of woollen and linen cloths which the master of the Table distributed among the poor and gave to his permanent staff. Between 1435 and 1637 the supply of woollen and linen manufactures was developing from a mainly self support system to a market oriented system. Most cloths were bought from producers outside the city because the urban cloth manufacture was specializing into expensive, luxury cloths and finishing of raw cloths. The Table only needed cheap cloths.

1.

Textielindustrie in 's-Hertogenbosch

Een gebied waar al in de middeleeuwen - eerst in de steden, later ook op het platteland – wollen en linnen stoffen werden gemaakt, is de Meierij van 's-Hertogenbosch. Dit district bestreek ongeveer het oosten van de tegenwoordige provincie Noord-Brabant.¹ Over de geschiedenis van de textielindustrie in dit gebied is veel gepubliceerd. Ik verwijs hiervoor naar de Digitale Bibliografie van de Nederlandse Geschiedenis (DBNG) van het Huijgens Instituut voor Nederlandse Geschiedenis. Het belangrijk boek van Gerard van Gurp gaat over de periode na 1600.² Over de textielgeschiedenis in 's-Hertogenbosch, tot omstreeks 1870 de belangrijkste stad in dit gebied, gaan enkele oudere publicaties die nog steeds goed bruikbaar zijn. Dit is te danken aan N.H.L. van den Heuvel die kort na de Tweede Wereldoorlog een bronnenuitgave en een boek over de Bossche ambachtsgilden publiceerde. De textielindustrie nam in deze werken een belangrijke plaats in.³ De meeste door Van den Heuvel gepubliceerde bronnen zijn 'keuren', verordeningen die zijn uitgevaardigd door het stadsbestuur. Keuren op de 'draperie', de lakennijverheid, werden in 's-Hertogenbosch uitgevaardigd in 1471/72, 1503, 1529, 1541, 1552 en 1556. Vooral in de twee laatstgenoemden schreef het stadsbestuur tot in de kleinste bijzonderheden voor hoe de productie van wollen lakens diende plaats te vinden. De keuren bevatten bepalingen die de Bossche industrie moesten stimuleren en afschermen tegen concurrentie van lakens van buiten. Bossche lakens werden veel naar het Oostzeegebied geëxporteerd.⁴ Het gildensysteem van 's-Hertogenbosch omvatte overigens niet de hele textielindustrie. De linnenblekers, de kooplieden die het hele productieproces organiseerden en de talloze vrouwen die de wol blotten, 'scroeden' (= het uiteentrekken van de ruwe wol), kaarden, kamden en spinnen, het laken nopten en het vlas hekelden en spinnen, waren niet in gildenverband georganiseerd.

Reeds in 1335 nam de hertog van Brabant, die de stad kort vóór 1200 had gesticht, de Bossche wollenlakennijverheid in bescherming tegen concurrentie van de Meierij. Deze maatregel was echter niet erg effectief omdat hij niet gold in de vele dorpen die een eigen heer hadden.⁵ In 1502 stelde een stedelijke commissie die belast was met de sanering van de stadsfinanciën voor de afwerking van wollen lakens bestemd voor de uitvoer naar Frankfurt en Zuid-Duitsland te bevorderen. De afwerking die bestond uit het verven, stoppen, persen en pakken van vooral buiten de stad gemaakte ruwe lakens ontwikkelde zich daarna voorspoedig. De eigen lakennijverheid raakte echter steeds meer in verval. In

---

¹ Tot de Meierij behoorden niet: Grave en het land van Cuijk, Ravenstein, Herpen en Uden en het graafschap Megen. Ook het grootste deel van de Langstraat hoorde er niet bij. Zie voor een betrouwbare kaart: W. van Ham en J. Vriens, *Historische kaart van Noord-Brabant 1795* ('s-Hertogenbosch, 1980).

² Gerard van Gurp, *Brabantse stoffen op de wereldmarkt. Proto-industrialisering in de Meierij van 's-Hertogenbosch 1620-1820* (Tilburg, 2004).

³ N.H.L. van den Heuvel, *De ambachtsgilden van 's-Hertogenbosch voor 1629. Rechtsbronnen van het bedrijfsleven en het gildewezen* (2 delen; Utrecht, 1946) en N.H.L. van den Heuvel, *De ambachtsgilden van 's-Hertogenbosch voor 1629* ('s-Hertogenbosch, z.j.).

⁴ L.P.L. Pirenne en W.J. Formsma, *Koopmansgeest te 's-Hertogenbosch in de vijftiende en zestiende eeuw. Het kasboek van Jaspar van Bell 1564-1568* (Nijmegen, 1962) 23-24.

⁵ Heuvel, *Ambachtsgilden*, 355-356 en 371.

1556 werd vastgesteld dat deze weinig meer te betekenen had en dat de concurrentie in Holland (Leiden en Den Haag), Weert en Oisterwijk het had gewonnen.⁶ Beweerde Van den Heuvel nog in navolging van oudere geschiedschrijvers dat de Bossche economie na 1510 in verval raakte, door latere onderzoekers als W. Blockmans, W. Prevenier en L. van de Laar werd deze opvatting weerlegd.⁷ Blockmans en Prevenier toonden aan dat er in 's-Hertogenbosch geen enkele bedrijfstak domineerde en dat de gevolgen van de ondergang van de wollenlakennijverheid beperkt bleven. De door Van den Heuvel als tamelijk onbelangrijk afgedane linnenindustrie expandeerde in de zestiende eeuw juist krachtig. De faam van de Bossche blekerijen raakte ver buiten de stad bekend. In de stad woonden veel kooplieden in linnen stoffen die de productie organiseerden en het product verhandelden. Een van hen was de in Maashees in het land van Cuijk geboren Jaspar van Bell die zich omstreeks 1560 in 's-Hertogenbosch vestigde en van beroep lijnwatier was. Hij kocht en verkocht stukken lijnwaad. Zijn partners waren kooplieden in 's-Hertogenbosch maar ook in Antwerpen. Aan Gerard ter Horst in Antwerpen verkocht hij in 1566 24 lijnwaden terwijl hij voor hem in de zomer van dat jaar 31 stukken lijnwaad liet bleken voor 30 pond groten vlaams.⁸ Hij verzond ook lijnwaad naar Antwerpen dat was bestemd voor export naar Latijns Amerika.⁹ Van Bell exporteerde overigens ook spelden en messen, een Bossche specialiteit, naar Antwerpen.¹⁰

Van den Heuvel raadpleegde vooral de keuren, maar dit zijn normatieve documenten die stellen hoe er in de ogen van de stedelijke overheid en de besturen van de gilden geproduceerd diende te worden. De vraag blijft echter in hoeverre de werkelijkheid daarmee overeenstemde. Blockmans, Prevenier en Van de Laar gebruikten daarnaast ook fiscale en politieke bronnen. Al deze bronnen zijn echter door de overheid gevormd. Archieven van particuliere personen en instanties - koopmansboekhoudingen bijvoorbeeld – ontbreken voor de vijftiende en zestiende eeuw bijna geheel. Eén bron zagen zij echter over het hoofd (Van de Laar) of hij werd gebruikt voor een andere sociaal-politieke vraagstelling (Blockmans en Prevenier). Ik doel hier op de archieven van de Bossche charitatieve instellingen die voor Noord-Nederlandse begrippen zeer goed bewaard zijn. Van groot belang is het archief van de Tafel van de Heilige Geest, een instelling voor armenzorg die tussen 1274 en 1281 ontstond. Hierin zijn series financiële bescheiden vanaf 1435/36 vrijwel zonder hiaten aanwezig.

2.

De Tafel van de Heilige geest in 's-Hertogenbosch

---

⁶ Heuvel, *Rechtsbronnen ambachtsgilden*, II, 606. L.J.A. van de Laar 'De bevolking van 's-Hertogenbosch ca. 1550 – een demografische en economische verkenning', in: *Varia Historica Brabantica*, 8 (1979) 59-104.

⁷ W.P. Blockmans en W. Prevenier, 'Openbare armenzorg te 's-Hertogenbosch tijdens een groeifase, 1435-1535', in: *Annalen van de Belgische Vereniging voor Hospitaalgeschiedenis*, 12 (1974) 21-78. Zie voor de economische structuur aldaar: 32-35. Van de Laar, 'De bevolking van 's-Hertogenbosch'. Voor recentere werken onder andere van B. Blondé en Jord Hanus verwijs ik weer naar de aangehaalde bibliografie.

⁸ Pirenne en Formsma, *Koopmansgeest*, 84.

⁹ Pirenne en Formsma, *Koopmansgeest*, 96-105.

¹⁰ Pirenne en Formsma, *Koopmansgeest*, 85-90.

In de periode 1300-1500 werd bouwde de Tafel door middel van schenkingen, legaten, erfstellingen en collecten een indrukwekkend vermogen op. Dit werd belegd in de Meierij gelegen onroerend goed. In 1500 bezat de Tafel meer dan 30 boerderijen en honderden hectaren land gelegen rondom de stad. Reeds in het begin van de veertiende eeuw stond de Tafel onder toezicht van het stadsbestuur dat de rector of meester benoemde en de door hem opgestelde jaarrekeningen afhoorde.

De economie van de Tafel werd in de vijftiende eeuw gekenmerkt door een grote mate van geslotenheid. Dit is verbazingwekkend, want de stedelijke economie was toen reeds in hoge mate gemonetariseerd. De producten van de boerenhoeven en landerijen van de Tafel werden grotendeels in natura door de pachters naar de stad gebracht en daar in huis verwerkt. Zo werd de rogge op de eigen windmolen gemalen en daarna in de eigen oven tot brood verbakken. De verpachter participeerde ook in de exploitatie. Zo was de veestapel op de hoeven tot in het midden van de zestiende eeuw gemeenschappelijk bezit van pachter en verpachter. De opbrengst van het vermogen was bestemd voor de armenzorg. Wekelijks werden grote aantallen roggebrood uitgedeeld en daarnaast kleine hoeveelheden andere goederen waaronder ook textiel.¹¹ Het hoeft dan ook niet te verbazen dat de Tafel in de vijftiende eeuw zelf wollen en linnen stoffen produceerde. Wie de jaarrekeningen doorleest stuit echter al snel op het gegeven dat er ook stoffen werden gekocht en verkocht. Kennelijk was de economie van het Geefhuis, zoals de Tafel ook wel genoemd werd, nu ook weer niet zo gesloten.

3.

Probleemstelling

De probleemstelling van dit artikel is driedelig:

a.

Hoe functioneerde de textielvoorziening van de grootste armenzorginstelling in 's-Hertogenbosch tussen 1435 en 1637?

De einddatum is gekozen omdat het beheer van het Geefhuis toen ingrijpend gereorganiseerd werd. De productie van goederen in eigen beheer werd bijna helemaal gestaakt.

b.

In hoeverre opereerde het Geefhuis op de markt en wat vervaardigde het huis in eigen beheer?

c.

---

¹¹ Zie voor de economie van de Tafel: A.C.M. Kappelhof, 'Het Bossche Geefhuis. Het inkomen uit het vermogen van de Tafel van de H. Geest van Den Bosch 1450-1810', in: *Varia Historica Brabantica*, 10 (1981) 1-54 en A.C.M. Kappelhof, 'De hoeven van het Bossche Geefhuis. Opbouw, beheer en liquidatie van een omvangrijk hoevenbezit', in: *Noordbrabants Historisch Jaarboek*, 1 (1984) 83-142. Zie voor de armenzorg: Blockmans en Prevenier, 'Openbare armenzorg'.

Wat zegt het archief van het Geefhuis over de productie, handel en consumptie van textiel in 's-Hertogenbosch ?

Het accent valt op de vijftiende eeuw, omdat de latere financiële bescheiden te weinig gedetailleerd zijn om er veel conclusies uit te kunnen trekken. Ik trek de hoofdlijn van het betoog echter toch door tot 1600 teneinde het betoog meer perspectief te geven. Ik beperkte me verder tot de wollen- en linnen stoffen. Andere textielsoorten kwamen maar heel af en toe voor. Er werd wel geregeld katoenen garen aangekocht dat bestemd was voor de pitten van olielampen en kaarsen. Van hennep werd touw gedraaid en heel af en toe werd fustein ('vesteyn') ingekocht.

4.

Methodologische problemen

De dagelijkse leiding van het Geefhuis lag in handen van de rector of meester, overigens geen geestelijke maar een burger. De rector stelde de rekeningen op, daarbij geholpen door een klerk. De financiële administratie bestond uit jaarrekeningen en manualen van ontvangsten en uitgaven. In de manualen noteerde de rentmeester dat wat hij ontvangen en uitgegeven had. De manualen waren voor intern gebruik bestemd en zijn voor wat de textiel betreft nauwelijks meer gedetailleerd dan de rekeningen. Ik raadpleegde beide documenten en doorzocht de hoofdstukken die textielposten zouden kunnen bevatten, te weten allerhande ontvangsten en uitgaven aan lakens en allerhande uitgaven.

Middeleeuwse rekeningen worden over het algemeen gesproken gekenmerkt door een zeker gebrek aan systematiek en consistentie. Nu eens wordt gesproken over zoveel ellen linnen lakens, de volgende rekening maakt melding van het aantal van dergelijke lakens. In het ene jaar wordt de verkochte wol in stenen (een gewichtsmaat) opgegeven, in het andere in ponden. Niet alle geld- en goederenstromen werden in de rekening opgenomen. Zo hadden de hoeven ieder hun eigen schaapskudde die jaarlijks werd geschoren. De opbrengst aan ruwe wol werd niet onder de ontvangsten geboekt, wel werd geboekt wat er werd verkocht. Het door de pachters van de hoeven geleverde vlas werd evenmin onder de ontvangsten geboekt. Wel is bekend hoeveel linnen er werd geweven. Het lijkt erop dat de goederen die de meester met zijn personeel produceerde en consumeerde buiten de rekening werden gehouden. Dit principe werd echter niet consequent toegepast, want de in huis vervaardigde wollen lakens werden onder de uitgaven geboekt in de vorm van pro memorieposten. De onzichtbare geld- en goederenstromen waren niet onbelangrijk en maken kwantificatie tot een hachelijke zaak. Blockmans en Prevenier zagen in hun artikel, aangehaald in noot 7, over het hoofd dat er wollen lakens in het huis werden gemaakt en dat er naast wollen ook linnen stoffen onder de armen werden verdeeld. Hun berekening van de omvang van de aan de armen uitgedeelde goederen is dus iets te laag.

Een ander probleem zijn enkele maten en gewichten waarover onvoldoende bekend is. De lengte van het meest voorkomende soort laken was tamelijk constant, maar van de in huis gemaakte lakens liep de lengte sterk uiteen. De gewichtsmaat steen die werd gebruikt voor het meten van de wol, het linnen garen en het vlas varieerde van jaar tot jaar van ongeveer

8 tot ongeveer 12 pond. Kwantificatie wordt riskant, omdat men uit moet gaan van veel aannames. Teneinde te vermijden dat de uit de bronnen gewonnen cijfers meer exactheid suggereren dan verantwoord is, heb ik maar spaarzaam gekwantificeerd.

5.

Wollen stoffen

a.

De wol

Bij de exploitatie van de hoeven volgde men het systeem van het zogenaamde Kempische stalrecht. Dit hield in dat de veestapel van de hoeve het gemeenschappelijk eigendom was van pachter en verpachter. De opbrengst van de veestapel werd in twee helften verdeeld.¹² De schaapskudden op de hoeven werden ieder jaar geschoren. De totale opbrengst wordt niet opgegeven en ook is niet bekend hoe groot deze kudden waren. Wel is bekend hoeveel wol er is verkocht.¹³ Een berekening van tienjaarlijkse gemiddelden laat zien dat men doorgaans 900 tot 1000 Bossche pond (= 423 tot 471 kilo) jaarlijks van de hand deed.

Staat 1

Door het Geefhuis verkochte wol.

1455-1505

periode	hoeveel (in kg.)
1455/56 – 1464/65	197
1465/66 – 1474/75	437
1475/76 – 1484/85	460
1485/86 – 1494/95	448
1495/96 – 1504/05	478

In de tweede helft van de vijftiende eeuw steeg de hoeveelheid verkochte wol met 9%. Volgens een Bossche verordening op de draperie uit 1529 was tenminste 30 pond wollen garen nodig voor een heel laken, dat 25 el lang was en door het vollen tot 17 inkromp. Volgens het geldende Kempisch stalrecht ontving het Geefhuis als verpachter de helft van de opbrengst van het vee. Dat betekent dat de op de hoeven geproduceerde wol in de tweede helft van de vijftiende eeuw voldoende was voor de productie van 63 Bossche lakens van ieder 17 el lang. In totaal was dat (de Bossche el gerekend tegen 68,5 centimeter) 737,5 meter wollen laken.

¹² Kappelhof, 'Hoeven Bossche Geefhuis', 97-100.

¹³ Helaas kunnen we de gegevens bijeengebracht door Verhulst niet aanvullen. A. Verhulst, 'De inlandse wol in de textielnijverheid van de Nederlanden van de 12^e tot de 17^e eeuw: productie, handel en verwerking', in: *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden*, 85 (1970) 6-18.

Bijna alle wol werd echter verkocht aan personen in Oisterwijk. Daar ontstond al vroeg een belangrijke wollenlakennijverheid die de Bossche in de vijftiende en zestiende eeuw beconcurrerde.¹⁴ Ook omstreeks 1535 werd er nog wol aan Oisterwijkse lieden verkocht. Waarschijnlijk zijn dit kooplieden geweest die de fabricage organiseerden. Een enkele maal woonden de afnemers van wol in 's-Hertogenbosch (boekjaren 1453/54 en 1498/99), Aalst bij Eindhoven (boekjaar 1494/95) en Herentals (boekjaar 1496/97). In het oudst bewaarde manuaal van ontvangsten wordt verkocht op de Antwerpse markt (boekjaar 1433/34). De hele vijftiende eeuw door placht men jaarlijks een tocht te ondernemen naar Antwerpen om daar allerlei goederen te kopen en te verkopen. Kennelijk was het niet aantrekkelijk om in Antwerpen de wol te slijten.

In de meeste stukken wordt gesproken over wol zonder meer, of over zwarte en witte wol. In 1457/58 en 1458/59 werd een specificatie gegeven waaruit blijkt men er verschillende kwaliteiten waren. De duurste wol was de 'naschaarwol; die vermoedelijk na het scheren in de zomer werd vergaard. Wellicht werd er in de herfst nog een tweede maal geschoren. Daarop volgden de grove wol, de wol afkomstig van de huiden van gestorven dieren, de raapwol, die op het veld werd ingezameld,, de korte wol en tenslotte de 'scruelinge' wol. Het prijsverschil was groot: de naschaarwol was ongeveer drie keer zo duur als de 'scruelinge'. Tussen 1537 en 1550 verdwijnt de post verkoop wol uit de financiële administratie. Dit hangt samen met het verdwijnen van het Kempisch stalrecht. In het midden van de zestiende eeuw werd het vee volledig eigendom van de pachter, die voortaan met de wol kon doen wat hem uitkwam.

b.

Productie van lakens in eigen beheer

Het niet verkochte deel van de wol werd gebruikt voor het maken van lakens in huis. Dit laken was bestemd voor de kleding van het personeel en de weeskinderen die door de Tafel werden verzorgd. Het streven was om het personeel, het 'gesynne', zo veel mogelijk van alles zelf te voorzien. Onder het 'gesynne' of 'gesynde' verstond men het personeel in vaste dienst en de weeskinderen maar ook de pachters op de hoeven. Zij ontvingen niet alleen hun kleding van het huis, maar ook het schoeisel en het offergeld dat zij op hoogfeesten in de kerk moesten geven. Het mannelijk personeel werd op kosten van de Tafel geschoren en wie een lichamelijk ongemak had werd door een chirurgijn behandeld. Deze ontving voor dat werk ieder jaar twee mud rogge. De economie van het Geefhuis zal wat dit aangaat geleken hebben op die van adellijke en kerkelijke grootgrondbezitters zoals abdijen en kloosters. Niet helemaal duidelijk is welke bewerkingen er nu ook echt in het Geefhuis werden verricht. Aangezien ik geen uitgaven vond voor de aanschaf en het onderhoud van weefgetouwen, volkomen, vollersaarde en gereedschap om te verven, mag ik aannemen dat het weven, vollen en verven werd uitbesteed. De aan het weven voorafgaande bewerkingen - het kammen, soms het kaarden, het 'scroeden' en het spinnen – werden verricht door vrouwen. Onder hen kwam ik veel begijnen en bewoners van in de stad gevestigde oudeliedengasthuizen tegen. Van de spinsters wordt geregeld vermeld dat het armer

---

¹⁴ Heuvel, *Ambachtsgilden*, 371-372.

vrouwen waren, maar niet bekend is hoeveel potentiële bedelaressen op deze wijze geholpen werden. De grens tussen gewone arbeid en armenzorg was hier vaag. Tussen 1435 en 1471/72 werd een van jaar tot jaar sterk wisselend aantal lakens gemaakt. Een trend is niet bespeurbaar, maar het ging om kleine aantallen, minimaal twee en maximaal 11 ½ lakens. De lengte van de lakens liep sterk uiteen. Zo werden in 1448/49 vervaardigd: zes lakens van ieder 30,14 meter lang, een van 26 meter, een van 21,92 meter en een van 13,7 meter.¹⁵

In 1472/72 kwam er zonder dat daar een reden voor is te vinden een einde aan de productie van lakens in eigen huis. De meester liet vanaf toen geregeld laken inkopen. De leveranciers kwamen in de jaren zeventig uit enkele Meierijse dorpen (Westelbeers, Woensel, Oisterwijk, Wintelre en Strijp). Vanaf omstreeks 1480 kocht de meester meestal lakens van kooplieden in de stad of op de stedelijke markt. Af en toe kreeg het huispersoneel ook geld om zelf laken van te kopen. Zo werd in 1477/78 op Palmpasen (de zondag vóór Pasen), aan de 17 'knapen' van het Geefhuis geld gegeven voor de aanschaf van anderhalf el geveerd laken om en 'getepelde' kovel van te naaien. De knechten zagen er dan een week later op hun paasbest uit. Later werd toch af en toe weer wollen stof in huis gefabriceerd, maar dan ging het om zeer kleine hoeveelheden. Twee in 1508-1511 aangeschafte weefgetouwen waren vermoedelijk bestemd voor de linnenweverij.

In de jaren veertig van de vijftiende eeuw zijn de gegevens in de boekhouding zo gedetailleerd dat ik voor twee jaren een kostprijsberekening kon maken van een wollen laken.

Staat 2

Kostprijs van wollen lakens geproduceerd in huis (in % van de totale kosten) 1445/45 en 1447/48

	1444/45	1447/48
ruwe wol	45%	49%
scroden	5	5
kammen	6	5
spinnen	19	16
weven	12	12
vollen, scheren en noppen	13	13

Bron: boekhouding Tafel van de H. Geest

Hoewel de productie van wollen lakens arbeidsintensief was, nam de grondstof toch nog bijna de helft van de kosten voor zijn rekening. Aangezien het aantal bij de productie betrokken personen niet bekend is, kan ik geen verdere conclusies trekken.

c.

Aankoop van lakens in Midden-Limburg

¹⁵ Bron: manuaal van uitgaven 1448/49: 44, 38, 32 en 20 Bossche el. Eén Bossche el was 68,5 centimeter.

Voor de armen werden onbereide lakens gekocht van kooplieden die woonden in een gebied dat samenvalt met het tegenwoordige Midden-Limburg ten westen van de Maas. Dat hoorde toen bij het Overkwartier van Gelderland. Deze lakens waren veel goedkoper dan de lakens voor het personeel. In of nabij 's-Hertogenbosch werden de armenlakens dan gevold en geschoren. Een uitzondering was de periode 1435/36-1437/38 toen de meester de lakens betrok van een koopman in Tongelre, waarmee vermoedelijk Tongelre bij Eindhoven is bedoeld. Van 1438/39 tot 1456/57 werden bijna alle armenlakens gekocht van de koopman Peter die Muysen in Weert.¹⁶ Van 1460/61 tot 1495/96 trad als voornaamste leverancier Jacob Driesz. uit Venray op. Af en toe figureerden ook andere kooplieden uit Venray, Weert en Kessel. Niet duidelijk is waar deze transacties werden afgesloten, maar een tipje van de sluier wordt opgelicht in 1457/58. De klerk werd toen naar Tiel gestuurd om er lakens uit Venray en Weert aan te kopen. Slecht eenmaal werden er op de Antwerpse markt lakens gekocht, namelijk in 1459/60. Toch trok men vanuit het Geefhuis jaarlijks naar de Scheldestad om zich te bevoorraden met spullen die in 's-Hertogenbosch niet te krijgen waren. Een derde periode vangt aan in 1496/97 toen kooplieden uit Neer, aan de Maas in Midden-Limburg, lakens leverden. Zij moesten echter wel de concurrentie gedogen van lieden uit het land van Kessel, en uit Helden, Stramproy, Roermond, Weert en Venray, alle plaatsen in hetzelfde gebied.

Van Weert is bekend dat zich hier vanaf de late veertiende eeuw een belangrijke industrie van goedkope wollen lakens ontwikkelde.¹⁷ In 1617 vielen in 's-Hertogenbosch de Weertse, Kesselse en Eupense lakens in de categorie van 'slegte' stoffen die goedkoper waren dan de Bossche, Engelse en Kempische lakens.¹⁸ Ook de streek rond Over- en Neerpelt kende in de late middeleeuwen wollenlakenindustrie. De Midden-Limburgse industrie werkte voor de export en was volgens het *Verlagssystem* georganiseerd.

De periode na 1510 heb ik maar steekproefsgewijze onderzocht. Uit latere rekeningen blijkt dat omstreeks 1530-1535 het beeld wat meer gedifferentieerd is. Naast kooplieden gevestigd in 's-Hertogenbosch werd er gekocht van kooplieden uit Midden-Limburg en de Meierij. Plaatsen als Tilburg en Geldrop waar in de zestiende eeuw een belangrijke wollenlakennijverheid ontstond, werden tot 1510 nauwelijks genoemd. In 1470/71 leverde Laurens Rull uit Geldrop één half wit wollen laken, in 1506/07 leverde Aryaen Eelkens van Tylborch 10 ¼ el grauw laken. Omstreeks 1550 kwamen de armenlakens niet alleen uit Venray maar ook uit Xanten in het Nederrijnse. Tussen 1610 en 1620 waren het Weertse lakens, zogenaamde quincken, die goed waren om de armen te kleden. Tussen 1620 en 1630 werd Weert als leverancier vervangen door Eupen en Limburg. Deze plaatsen lagen allebei in het hertogdom Limburg. Hier ontstond in het begin van de zeventiende eeuw aan de oevers van de Vesder, een snelstromende rivier met zuiver bijna kalkloos water, een belangrijke op de export gerichte lakenindustrie.¹⁹

---

¹⁶ Weert hoorde niet bij het Overkwartier van Gelderland, maar was een zelfstandige heerlijkheid die geregeerd werd door de graven van Horn.

¹⁷ A.D.A. Monna, 'De textielnijverheid te Weert', in: *Studies over de sociaal-economische geschiedenis van Limburg*, 15 (1970) 29-49.

¹⁸ Heuvel, *Rechtsbronnen*, 676-682.

¹⁹ A.K.L. Thijs, 'Nijverheid in de Zuidelijke Nederlanden', in: *Algemene Geschiedenis der Nederlanden* (deel VII; Bussum, 1980) 92.

In de vijftiende eeuw werden steeds twee soorten lakens onderscheiden: witte en grauwe. De Midden-Limburgse lakens hadden een vaste lengte van 32 el. Dit gegeven maakt het mogelijk de hoeveelheid door het Geefhuis aangekochte armenlakens te berekenen. Mijn cijfers wijken ietwat af van die van Blockmans en Prevenier die ten onrechte veronderstelden dat deze lakens, evenals de door het Geefhuis gemaakte, een sterk variërende lengte hadden.²⁰ De door hen gesignaleerde trend blijft echter staan zoals blijkt uit de volgende staat:

Staat 3

**Wollen lakens voor de armen en aangekocht door het Geefhuis.
Tienjaarlijkse gemiddelden, 1435/36 – 1504/05.**

periode	aantal ellen	
	Blockmans en Prevenier	mijn cijfers
1435/36-1444/45	541	608
1445/46-1453/54	859	855
1455/56-1464/65	643	593
1465/66-1474/75	783	788
1475/76-1484/85	738	719
1485/86-1493/94	321	374
1495/96-1504/05	257	339

Tot omstreeks 1480 werd jaarlijks tenminste 600 en ten hoogste 850 el aangeschaft. Na 1480 daalde dit tot ongeveer 340 tot 375 el per jaar. De als gevolg van de Gelderse oorlogen teruglopende inkomsten noodzaakten het Geefhuis zijn uitdelingen aan de armen in te krimpen.²¹

6.

Linnen stoffen

Het door de pachters van de hoeven bereide vlas vormde de grondstof van linnen stoffen. Het vlas werd in de Meierij op zandgrond verbouwd. Er werd geen vlas verkocht, alles werd ten dele binnen en ten dele buiten het huis tot lijnwaad verwerkt.

In het huis werd door groepjes vrouwen gehekeld. Het spinnen werd vermoedelijk uitbesteed aan verder niet met name genoemde personen die thuis werkten. De meester van het Geefhuis schafte wel hekels aan en liet ze repareren, maar ik kwam geen vermeldingen tegen van spinnenwielen. De gesponnen garens werden in huis gebleekt. Jaarlijks kocht men daarvoor potas en wedeäs aan, terwijl af en toe ook uitgaven werden gedaan voor ketels om garens in te koken.

Het weven werd tot 1508 buitenshuis gedaan door wevers die meestal in de directe omgeving van de stad woonden. 's-Hertogenbosch had al in de veertiende eeuw

²⁰ Blockmans en Prevenier, 'Openbare armenzorg', tavel VIII.

²¹ Zie over dit aspect verder: Blockmans en Prevenier, 'Openbare armenzorg'.

linnenwevers binnen zijn muren wonen. In 1473 kreeg het al bestaande linnenweversgilde een nieuwe keur.²² Vermoedelijk gaf het Geefhuis de voorkeur aan wevers wonend op het platteland omdat de weeflonen daar lager waren dan in de stad. In de stad werd het linnen met accijnzen belast. In 1441 waren dat een accijnzen op lijnzaad en lijnwaad en een accijnzen op linnen lakens die geheven werd bij elke verkoop in de stad en bij uitvoer uit de stad.²³ De concurrentie van het platteland werd omstreeks 1500 zo voelbaar dat er op aandrang van het linnenweversgilde beschermende maatregelen werden uitgevaardigd. Het Geefhuis, het Groot Gasthuis en de Bossche burgers hoefden zich, voor zover het eigen gebruik betrof, daar niet aan te houden.²⁴

In de periode 1435/36 – 1498/99 werkten er 32 linnenwevers voor het Geefhuis. De meeste van hen woonden in Vught (13 of 14 personen), van 10 (of 11) is de woonplaats onbekend en maar 2 (of 3) woonden in de stad. Verder woonden er wevers in Boxtel, Klein Liempde onder Boxtel, St. Michielsgestel, Heeswijk en Esch. De meester van het Geefhuis placht jaren achtereen van één wever gebruik te maken. Slechts drie keer maakte hij gebruik van de diensten van Bossche kloosters en dan nog maar voor één jaar. Van de Bogaarden is bekend dat zij op grote schaal de linnennijverheid beoefenden en dat dit hen in conflict bracht met het linnenweversgilde. In 1470 kwam het tot een schikking die inhield dat de Bogaarden ten hoogste acht getouwen op mochten stellen en dat daar alleen door bewoners van het convent op gewerkt werd. De concurrentie van de Bogaarden, die vrijgesteld waren van accijnzen, werd zo ingeperkt.²⁵

In 1508-1510 schafte het Geefhuis twee getouwen en enige accessoires aan, zoals een lade voor de spoel, een riet, een scheerboom en twee kammen. In de jaren daarna, tussen 1530 en 1535 en omstreeks 1550 werd er gesproken over onze linnenwever die in huis zijn werk deed. Omstreeks 1535 beschikte de meester over een beemd om het linnengoed te bleken. In 1600 werd het lijnwaad ingekocht en was er geen sprake meer van eigen productie. Kwam er dus kort voor 1470 een einde aan de productie van wollen stoffen in huis, bij het linnen vond een omgekeerde ontwikkeling plaats.

Naast linnen lakens, dat het meeste voorkwam en jaarlijks werd besteld, werden er veel andere soorten lijnwaad gemaakt. Zo wordt er gesproken over: nachtdoek, smaldoek, zeillaken, zaklaken en tafellaken. Een vergelijking van de weeflonen toont aan dat het linnen laken het goedkoopste was. Het was even goedkoop als het grof laken, het grofste laken, zaklaken of zeillaken. Het duurste waren tafellaken, de zogenaamde dwelen. Een deel van het lijnwaad werd gebruikt in de huishouding, een ander deel werd uitgedeeld onder de armen en er werd linnen laken verkocht.

In de rekeningen wordt vanaf 1455/56 nauwkeurig opgegeven hoeveel lijnwaad er werd geweven. De hoeveelheid linnen lakens, waarmee gezien de lage weeflonen een grove stof werd aangeduid, was wel aan jaarlijkse schommelingen onderhevig, maar de gemiddelden duiden erop dat men in de vijftiende eeuw steeds 850 tot 1125 el per jaar (= 582 tot 770 meter) liet weven.

---

²² Heuvel, *Ambachtsgilden*, 394-398.

²³ Heuvel, *Rechtsbronnen*, I, 126-133.

²⁴ Heuvel, *Rechtsbronnen*.

²⁵ Heuvel, *Rechtsbronnen*, I, 233-236.

Staat 4

Aantal ellen geweven linnen laken voor het Geefhuis Gemiddelden 1455/56 – 1494/95

periode	aantal ellen
1455/56 – 1464/65	934
1465/66 – 1474/75	1128
1475/76 – 1484/85	870
1485/86 – 1494/95	952

Een zeer klein deel van de lakens werd in 's-Hertogenbosch of in Antwerpen verkocht. Een berekening waar de hoeveelheden geproduceerd en verkocht laken tegenover elkaar gezet worden leidt tot de slotsom dat men maximaal 27 procent (periode 1457/58 – 1459/60) op de markt te gelde maakte en dat er ook perioden waren, zoals in de jaren zestig en zeventig van de vijftiende eeuw waarin niets werd verkocht.

Het vermelden waard is dat een non van het deftige klooster van St. Geertrui in 1473/74 en in 1477/78 voor het Geefhuis naar Antwerpen reisde om daar linnen lakens te verkopen. Het kwam ook voor dat nonnen andere waren voor het Geefhuis kochten en dus handel dreven. Voor deze zusters golden kennelijk niet de strenge regels van het slot die verboden dat eenmaal ingesloten de vrouwen nog de poort uit mochten al was het maar om boodschappen te doen. Omstreeks 1530 en later werden er geen linnen stoffen meer verkocht.

Staat 5

Verkoop van linnen laken door het Geefhuis 1457-1494 (in meters)

periode	productie	verkoop	productie minus verkoop
1457/58 – 1459/60	533	58	475
1465/66 – 1474/75	773	43	730
1475/76 – 1484/85	596	114	482
1485/86 – 1494/95	625	111	514

7.

Beschouwing

Zijn de behoeften van het Geefhuis representatief voor die van de doorsnee Bossche burger? Op het eerste gezicht is dat niet zo, omdat de Tafel van de H. Geest voor de Bossche armen zorgde, dus voor mensen met geen of een zeer laag inkomen. Voor de armen werden zeer goedkope stoffen ingekocht. Aannemelijk is dat Bosschenaren die arm waren of dicht tegen de armoedegrens aan zaten, zich alleen deze grove stoffen konden veroorloven.

'Buitenlandse' lakens, dat wilde zeggen niet in de stad gemaakte lakens, mochten in 's-Hertogenbosch worden verkocht en na de opkomst van de wollenlakenappretuur werd de stad overstromd met wollen stoffen uit allerlei streken.

Voor het personeel en mogelijk ook voor de kleine groep van kostkopers werd laken van een betere kwaliteit gekocht. Uit het hoofdstuk uitgaven aan lonen blijkt dat het Geefhuis in de tweede helft van de vijftiende eeuw steeds meer dan 20 mannen en vrouwen in vaste dienst had. In 1472/73 waren dat:

- 4 bakkers
- 1 molenaar
- 1 bierbrouwer
- 1 klerk
- 1 kok
- 2 voerlieden
- 3 landarbeiders
- 1 varkenshoeder
- 2 dienstmeiden
- 2 vrouwen zonder functieaanduiding
- 1 man zonder functieaanduiding
- 1 koeienhoedster
- 1 stalknecht.

Het waren alle geschoolde werklieden en landarbeiders die samen met de meester en zijn gezin in de gebouwen van het Geefhuis aan de Hinthamerstraat woonden. De kostkopers of proveniers waren mensen die zich met hun opgespaarde penningen voor de rest van hun leven inkochten en wier bezit na hun overlijden krachtens gewoonterecht toeviel aan het huis. De bewoners van het Geefhuis kunnen vergeleken worden met de ambachtslieden en de kleine Bossche burgerij. Al met al concludeer ik dat de vaste bewoners van het Geefhuis en de klanten, de bedeeden, representatief waren voor grote segmenten van de Bossche bevolking. Slechts de hogere standen waren niet vertegenwoordigd. Het is daarom verleidelijk te veronderstellen dat de lagere en wellicht ook de middengroepen in 's-Hertogenbosch al omstreeks 1450 de voorkeur gaven aan Meierijse stoffen.

8.

Conclusie

De vraagstelling luidde hoe de textielvoorziening van de grootste armenzorginstelling van 's-Hertogenbosch, het Geefhuis, vanaf de vijftiende eeuw functioneerde en in hoeverre deze instelling de markt op ging.

In de vijftiende eeuw had de economie van het Geefhuis een zeer gesloten karakter. Men produceerde zo veel mogelijk wat men zelf nodig had. De instelling participeerde in het beheer van zijn omvangrijke grondbezit. Maar helemaal gesloten was de economie van het Geefhuis niet. Dat is te zien aan de productie van textiel. Reeds in het midden van de vijftiende eeuw werd het grootste deel van de ruwe wol en een klein deel van het lijnwaad verkocht. De voor de armen bestemde lakens werden van buiten betrokken.

Vanaf 1470 kwam er een ontwikkeling op gang naar een opener economie die meer van de markt afhankelijk was. Er kwam een einde aan de productie van wollen stoffen in huis. Omstreeks 1540 hielden de leveranties van ruwe wol op en in de tweede helft van de zestiende eeuw werd de productie van linnen stoffen in huis gestaakt. De ontwikkeling verliep echter niet lineair, want kort voor 1510 werd een eigen linnenweverij opgericht. Ook de rest van het goederenbeheer vertoonde vanaf de zestiende eeuw een ontwikkeling naar meer passieve, risicomijdende vormen van exploitatie. Eigen productie maakte plaats voor inkopen en werk uitbesteden. Dit betekende ook dat men de mogelijkheid om aan armen, die bedeed moesten worden, werk te verschaffen ongebruikt liet.

De meester van het Geefhuis deed veel zaken met niet-Bossche kooplieden. De wol ging voornamelijk naar lieden uit Oisterwijk, de armenlakens kwamen uit het huidige Midden-Limburg en vanaf ca. 1620 uit de Vesderregio, het overschietende linnen laken ging op de kar naar Antwerpen en het wollen laken voor het vaste personeel werd betrokken uit de Meierij. Het linnengoed werd geweven in Vught en andere dicht bij de stad gelegen dorpen. Het schoeisel voor het personeel en de armen werd in de vijftiende eeuw gekocht van schoenmakers die in Helmond en de daaromheen gelegen dorpen woonden. Archeologisch onderzoek in 's-Hertogenbosch heeft overigens aangetoond dat de stad een belangrijke leder- en schoennijverheid had. Het Geefhuis meed wat textiel en schoeisel betreft echter de Bossche industrie.

De uitgebreide reglementering dwong de Bossche textielindustrie zich toe te leggen op stoffen van betere kwaliteit. Inheemse wol mocht hier niet voor worden gebruikt.²⁶ De Bossche lakens waren daardoor voor het Geefhuis te duur. Het stadsbestuur maakte van zijn zeggenschap over de zaken van het Geefhuis geen gebruik om de eigen stedelijke economie te versterken en te beschermen tegen de concurrentie van het platteland. Het had kunnen voorschrijven dat het weven en spinnen van stoffen bestemd voor het Geefhuis in de stad diende te geschieden, dat de wollen lakens van Bossche origine moesten zijn of dat het huis alles in eigen beheer moest doen, maar niets van dat alles. Het resultaat was wel dat er meer werkloze armen kwamen die dan weer moesten worden bedeed. De enige aanwijzing is de start van een eigen linnenweverijtje in 1508, maar ook daarvan is niet zeker dat dit gebeurde om Bossche linnenwevers of armen aan het werk te zetten.

Geraadpleegde bronnen

---

²⁶ Heuvel, *Rechtsbronnen*, 360-363.

Het archief van de Tafel van de Heilige Geest van 's-Hertogenbosch berust sinds 1992 op het Stadsarchief en is daar ter inzage. De hieronder staande stukken komen voor in de inventaris gemaakt door H. van Rooy in 1913. Uit dit archief zijn de volgende stukken geraadpleegd:

a.

Rekeningen, boekjaren:

1453/54, 1455/56-1459/60, 1465/66-1467/68, 1469/70-1498/99, 1500/01-1510/11, 1529/30-1532/33, 1534/35, 1536/37, 1550/51, 1599/1600, 1609/10, 1619/20, 1630/31, 1637/38, 1649-1651.

De jaren 1454/55, 1460/61-1464/65, 1499/1500, 1533/34 en 1535/36 ontbreken.

b.

Manualen van ontvangsten, boekjaren:

1433/34, 1457/58, 1481/82-1487/88, 1489/90-1499/1500.

c.

Manualen van uitgaven, boekjaren:

1435/36-1448/49, 1457/58-1466/67, 1482/83-1492/93.